

Spiritualiteit van het samenleven

Inleiding voor de bijeenkomst van de Ridder van het Heilig Graf bij het begin van de Adventstijd 2010

De encycliek *Caritas in veritate*, die paus Benedictus XVI vorig jaar op het hoogfeest van St. Petrus en St. Paulus uitgaf, is een waardevolle verdieping van de katholieke sociale leer, maar tevens een praktische handleiding voor ieders persoonlijke handelen in de samenleving. Dit jaar sprak ik op het Christelijk Sociaal Congres over de methode van het christelijk sociaal denken voor de analyse en aanpak van maatschappelijke vraagstukken. In deze methode staan mensen centraal, als individu en in hun onderlinge verhoudingen. Door gericht te kijken naar problemen of tekortkomingen in de menselijke gedragingen kan een effectieve oplossing gevonden worden. *Caritas in Veritate* bevestigt deze opdracht door de naastenliefde te kenmerken als de kern van de katholieke sociale leer.

In deze inleiding kom ik – op basis van *Caritas in veritate* - tot een vertaling van deze methode in een *persoonlijke* roeping voor een ieder in sociaal (en dus ook economisch en politiek) verband. Daarom heb ik het onderwerp van mijn inleiding niet omschreven als “katholieke sociale leer”, maar veel persoonlijker: *spiritualiteit van het samenleven*. Die twee zijn met elkaar verbonden. Ik citeer de omschrijving die Johannes Paulus II gaf van het doel van de sociale leer: ‘to propose to all men and women a humanism that is up to the standards of God’s plan of love in history, an integral and solidary humanism capable of creating a new social, economic and political order, founded on the dignity and freedom of every human person, to be brought about in peace, justice and solidarity’.

En inderdaad, op spiritualiteit wil ik uitkomen, niet als amateur-pastor en ook al niet als business goeroe – die zijn elders te huur – maar om mijn eigen ervaringen en lezing van *Caritas in veritate* te verbinden met de uwe. Spiritualiteit is tenslotte, in de woorden van Karl Rahner, *Leben aus dem Geist*, waarmee hij zowel doelt op de intieme relatie tot God – de tegenwoordigheid van de Heilige Geest – als op de praxis van het geloof jegens de medemensen. Spiritualiteit van het samenleven, dus.

Daarin onderscheidt de encycliek zich meteen al van eerdere, meer uit ordeningsperspectief geschreven encyclieken. “Charity is at the heart of the Church’s social doctrine” [2], en deze charity wordt gezien als authentieke

uitdrukking van humaniteit [3], verbonden met waarheid die door dialoog – communicatie en gemeenschap – wordt gevonden [4]. Mannen en vrouwen zijn de subjecten van deze caritas en geroepen “networks of charity” tot stand te brengen [5]. In het voetspoor van paus Paulus’ VI *Populorum Progressio*, de baanbrekende encycliek van 1967, wordt ontwikkeling van samenlevingen met economische en sociale achterstanden als een roeping voor christenen bevestigd, en onderstreept dat vrede en rechtvaardigheid niet zonder elkaar kunnen [12]. “Paul VI clearly understood that the social question had become worldwide.” [13]

Dit alles zegt ook iets over de plaats van geloof in de een democratische rechtsstaat. Geloof dat mensen persoonlijk vormt (richting geeft) maar dat een redelijk beargumenteerd besluitvormingsproces niet opzijzet, dat is precies de manier waarop geloof samengaat met democratische besluitvorming en met de aanvaarding van wetten die voor iedereen zonder onderscheid gelden. De encycliek zegt ook hierover dat “Political authority also involves a wide range of values” en onderstreept het belang van de rechtsstaat met zoveel woorden: “a system of public order [...] that respect human rights, truly democratic institutions”; maar vergeten we bij deze behartigenswaardige woorden niet dat vóór het Tweede Vaticaans Concilie de Kerk zich op zijn best neutraal, vaak zelfs negatief verhiel tot de democratische rechtsstaat.

De universaliteit van rechtvaardigheid wordt in het hoofdstuk van “Caritas in veritate” krachtig onderstreept. Dat is in tijden waarin populistische bewegingen – in Europa zowel als in de VS – de buitenwereld, de Derde Wereld en de vreemdeling de rug toekeren, een belangrijke vermaning. Daarbij wijst de encycliek op de “malfunctions and dramatic problems” die in naam van economische groei zijn veroorzaakt [21]. “The crisis thus becomes an opportunity for discernment, in which to shape a new vision for the future.” De twee kanten van globalisering illustreren dit [zie ook 42]. De “downsizing of social security” om wille van de mondiale concurrentie zet “rights of workers”, “fundamental human rights” en de solidariteit van de sociale rechtsstaat op het spel [25]. Tegelijkertijd biedt de “interaction between cultures” echter ook kansen voor een interculturele dialoog, die echter alleen als positief wordt beoordeeld als ze in de diepte gaat: anders dreigen “eclecticism and cultural levelling” [26]. Steun moet echter worden gegeven aan “a person-based and community-oriented cultural process of world-wide integration that is open to transcendence” [42]. De menselijke persoon moet centraal staan, zegt de encycliek over ontwikkelingsprogramma’s, en uit armoede voortkomende beletselen moeten worden weggenomen [47]. De zorg voor het natuurlijk leefmilieu moet deel uitmaken van “human ecology” [51]. Aan migratie wijdt de encycliek echter slechts één korte paragraaf, waarin – belangrijk genoeg – wordt

onderstreept dat elke migrant als mens recht heeft op fundamentele, onvervreembare rechten” [62].

Dit brengt mij tot drie gezichtspunten voor een operationalisering van zulk “Leben aus dem Geist”.

De eerste betreft de levenshouding waarmee wij onze taken in de samenleving kunnen aanvatten. Ik zou die willen formuleren in termen van twee deugden: volharding en geduld. De mateloosheid die in de economie en in de politiek zichtbaar wordt, moet plaats maken voor een consequente waardevolle doelgerichtheid.

Geen berusting in onrecht, niet teveel en niet te weinig, dat zijn de praktisch relevante facetten van solidariteit en subsidiariteit. De encycliek zegt daarover: “The principle of subsidiarity must remain closely linked to the principle of solidarity and vice versa, since the former without the latter gives way tot social privatism, while the latter without the former gives way to paternalist social assistance that is demeaning to those in need”[58]. De snelheid van de publiciteitsmachine , en in de economie de snelheid van geautomatiseerde aandelenhandel maakt een weloverwogen beoordeling van resultaten aan het einde van een meerjarige periode bijna onmogelijk. In de encycliek wordt stelling genomen tegen “a speculative use of financial resources that yields to the temptation of seeking ony short-term profit, without regard for the long-term sustainability of the enterprise” (en evenmin voor de reële economie en ontwikkeling in de Derde Wereld) [40].

Net zo moeten we ons te weer stellen tegen *fact-free instant politics*, die eigenlijk een soort onmiddellijke electorale behoeftebevrediging is. Er zijn politici van wie de gezichtbepalende activiteiten slechts het snijpunt zijn van opiniepeilingen en instant messaging via tweets en blogs, maar maatschappelijke waardevolle resultaten kunnen zij niet voortbrengen. Daarom zoeken zij hun profiel in plaats daarvan in het creëren van vijandbeelden (de andere partijen, of de “anderen” in de samenleving – “allochtonen” bijvoorbeeld, of een externe vijand).

De tweede betreft de methodiek waarmee standpunten, of liever beleid wordt bepaald inzake complexe maatschappelijke vraagstukken. Ik wijs – als voorbeeld uit mijn eigen ervaring – op de bestrijding van de oorzaken van criminaliteit en overlast, die om effectief te zijn de oorzaken moet aangrijpen. Zo bleek in de loop van het eerste decennium van deze eeuw dat bepaalde soorten van criminaliteit resistent waren geworden voor de tot dan gevolgde aanpak van *fixing broken windows*, waarbij snel werd opgetreden waar verloedering dreigde. De constatering dat deze aanpak niet meer voldeed voor bepaalde vormen van criminaliteit noopte tot een een nieuwe werkwijze, die ik wel eens heb aangeduid als *fixing broken relations*. Veel van moeilijk

beheersbare criminaliteit als wangedrag, geweld en huiselijk geweld heeft te maken met een ontregeld gedragspatroon, met onvoldoende besef van respect en met een tekort aan aanvaarding van wat nodig is om met elkaar samen te leven. We zien bij zulke plegers een patroon van probleemgedrag, verkeerde vrienden, drank- en drugsmisbruik, etc. De nieuwe aanpak richt zich dan op de verandering van die verkeerde gedragspatronen. En omgekeerd, zonder het aanpakken van deze factoren is de kans op recidive vele malen groter, omdat de feitelijke oorzaak niet wordt weggenomen. Dit is de uitwerking van de methode die het christelijk-sociaal denken van ons vraagt. Een aanpak op basis van een gerichte analyse van problemen of tekortkomingen. In het veiligheidsdomein noemden wij dit de persoonsgebonden aanpak, maar de methode is evenzeer van toepassing op de aanpak van werkloosheid, het terugdringen van de schooluitval of de hulp aan verslaafden.

De derde betreft de manier waarop we ons kunnen veroorloven in ons handelen te verwijzen naar ons geloof. “The Christian religion and other religions can offer their contribution to development only if God has a place in the public realm”, zegt de encycliek [56], iets dat in een samenleving minder hecht verzekerd blijkt te zijn dan men in vroeger tijden aannam. Een heroverweging van de relaties tussen religie en rechtsstaat is hoog nodig, juist nu in vooroordelen wordt gegrossierd. Een opvatting van religie als een ondoorgrondelijk en onverzettelijk, massief blok van opvattingen drijft de godsdienstvrijheid zozeer op de spits, dat ze onhoudbaar wordt.

Oplettende christenen zijn daarentegen steeds meer gaan beseffen dat wie het eigen geloof niet als on-redelijk beschouwt, de waarheid zoekt voorbij confessionele scheidslijnen. Thomas van Aquino is ons daarin, met Ibn Rushd (Averroes) en Maimonides, voorgegaan, en de encycliek bevestigt kernachtig dat religie en rede elkaar wederzijds scherp moeten houden, “pure” [29; 56]. Daarbij moeten we intussen wel onder ogen zien dat zich ook in katholieke kring nog steeds spanningen voordoen wanneer een open politiek proces leidt tot uit de optiek van het leergezag ongewenste resultaten. Sommigen brandmerken de islam vandaag de dag grofweg als een geloof dat die ruimte voor argumentatie en overtuigingskracht uitsluit, maar miskennen de historische diversiteit juist op dit punt van zowel de islam als jodendom en christendom. De SGP laat met haar theocratische programma in combinatie met een vreedzame deelneming aan het politieke systeem zien dat de overgang een zeer geleidelijk proces is. En ook ons past bescheidenheid. De aanvaarding van godsdienstvrijheid door de katholieke kerk – in de encycliek herbevestigd [55] – is nog maar een halve eeuw oud (Joannes XIII “Pacem in terris” 1963; paus Pius XII sprak zich nog in 1953 daartegen uit). Het bescheiden besef daarvan zal ons in staat moeten stellen om met niet- en anders-gelovigen een nieuwe consensus te ontwikkelen over de waarde van de democratische rechtsstaat. Dit

vereist waarachtigheid, bereidheid ook onwelgevallige waarheden uit te spreken: “fidelity to man requires fidelity to the truth” [9].

Ten slotte. Spiritualiteit, *Leben aus dem Geist*, betekent ook ontvankelijkheid, openheid voor het onverwachte. De advent die nu begint, is wachttijd op een gebeurtenis die tijdgenoten zoals herders en wijzen, laagopgeleiden en hoogopgeleiden, niet hadden voorzien, maar die hun leven veranderde. Christus’ geboorte, leven, lijden en opstanding heeft mensen door de eeuwen heen moed gegeven om het heil te zoeken tegen de stroom in. Mensen die bereid zijn tegen de stroom in te zwemmen zijn steeds weer nodig, ook in onze tijd, en hun en onze hoop wordt gesterkt nu we weten dat we elke advent, elke dag weer Gods aanwezigheid in de ander kunnen verwachten.